

УДК 347.1

ДЕМАТЕРІАЛІЗАЦІЯ ЯК ПРОЦЕС ЗМІНИ ФОРМИ ІСНУВАННЯ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

Трофименко Д. С.

DEMATERIALIZATION AS A PROCESS OF CHANGING THE FORM OF EXISTENCE OF SECURITIES

Trofimenko D. S.

Сучасність висуває якісно нові умови існування та функціонування цінних паперів, які на фондових ринках більшості країн перебувають у бездокументарній формі як дематеріалізовані цінні папери, що існують у вигляді облікових записів у системі депозитарного обліку цінних паперів. Однак процес дематеріалізації не означає втрату носія майнових прав, інкорпорованих у цінних паперах, а є процесом, який зумовив його трансформацію у відповідності до потреб сучасного часу.

Ключові слова: бездокументарні цінні папери, дематеріалізація, переведення цінних паперів із документарної форми існування у бездокументарну форму.

Постановка проблеми. В літературі зазначено, що історія розвитку світового ринку цінних паперів – це еволюція перетворення зобов'язальних відносин в оборотоздатне майно [1, 14]. Тривалість існування дематеріалізованих (бездокументарних) цінних паперів є незрівнянно меншою за існування класичних фінансових інструментів. Однак значення появи електронної форми для цінних паперів важко переоцінити. Саме протягом останніх кількох десятиріч відбувся переломний процес перетворення матеріального світу на такий, що дублюється у інформаційному просторі.

Бездокументарні цінні папери почали з'являтися в світі тоді, коли їх обіг в класичному - «документарному» вигляді вже не зміг забезпечити здійснення розрахунків за зобов'язаннями учасників цивільно-правових відносин [2, 49]. Їх поява зумовлена технологічними перетвореннями,

які відбувалися в рамках четвертої інформаційної революції, що пов'язана з винаходом обчислювальної техніки, появою персонального комп'ютера, створення мереж зв'язку та телекомунікації [3, 4]. Щодо цього Г. М. Шевченко наголошує, що первісно цінні папери на пред'явника у часи їх виникнення не могли існувати на будь-якому іншому носіїві, ніж папір. Однак, як звертає увагу вчена, саме втрата значимості первісного зв'язку між цінним папером як сукупністю прав, та цінним папером, як річчю, спричинила зародження процесу дематеріалізації цінних паперів. Змінилося саме поняття документа – сьогодні це не тільки паперовий носій. З появою іменних цінних паперів, коли ім'я управомоченої особи фіксується в самому цінному папері та ще й у спеціальному реєстрі, реалізація прав за цінним папером можлива без його пред'явлення. Як виявилось, зручнішим є виконання різноманітних договорів,

пов'язаних із цінними паперами за відсутності документарної форми [4, с. 30].

З початку 80-их років ХХ століття науково-технічний прогрес починає охоплювати усі сфери життєдіяльності людей, не оминаючи при цьому і ринки цінних паперів. Невпинно відбувається процес дематеріалізації цінних паперів, який полягає у заміні паперового носія прав, інкорпорованих у цінних паперах, на електронний запис у відповідних рахунках цінних паперів, тобто виникає можливість емісії цінних паперів, які не мають зовнішнього паперового вираження [1, с. 18]. Крім того, формується правове підґрунтя регулювання правовідносин щодо таких цінних паперів.

Масштабність залучення до цивільного обороту бездокументарних цінних паперів можна побачити в аналізі статистичних даних НКЦПРФ щодо залучених інвестицій в економіку України через інструменти фондового ринку протягом січня-грудня 2016 року. Загальний обсяг випуску емісійних цінних паперів становив 232,41 млрд. грн., що є збільшенням на 83,91 млрд. грн. в порівнянні з відповідним періодом 2015 року. Так, протягом січня-грудня 2016 року було зареєстровано 128 випусків акцій на суму 209,36 млрд. грн. Значні за обсягом випуски акції, які суттєво вплинули на загальну структуру зареєстрованих випусків акцій протягом зазначеного періоду, зареєстровано такими банківськими установами, як: ПАТ Комерційний банк «ПриватБанк», ПАТ «Державний експортно-імпортерний банк України», ПАТ «УКРСОЦБАНК», ПАТ «ВТБ БАНК», ПАТ «Державний ощадний банк України», ПАТ «Альфа Банк», ПАТ «СБЕРБАНК», ПАТ «Акціонерний комерційний промислово-інвестиційний банк» та ПАТ державах Європейського союзу, Південної Африки, США, Канаді, Китаї, Малайзії, Новій Зеландії, Сінгапурі,

Аргентині, Бразилії, Мексиці [6, 13]. На сьогоднішній день майже на кожному організованому ринку у світі акції, що продаються та випускаються компаніями, а також котируються на фондовій біржі, є дематеріалізованими (безпаперовими) [7].

Необхідно звернути увагу, що науковцями визнається ряд причин, які обумовили процес дематеріалізації цінних паперів. Так, серед них А. А. Бутенко виокремлює наступні:

- об'єктивні: розвиток нових засобів передачі інформації, поширення комп'ютерної техніки, зростання об'ємів торгівлі цінними паперами на біржі, неспроможність забезпечення здійснення операцій з ними у зв'язку з великою кількістю обігу паперових сертифікатів;

- економічні, які полягали у здешевленні здійснення операцій з ними, зникненні необхідності випуску дороговартісних бланків, матеріальних затрат на оплату праці великої кількості працівників, завдяки яким здійснювалося їх збереження, передача сертифікатів на відстані, перевірка їх справжності, тобто здешевлення, спрощення та прискорення переходу прав до нового правоволодільця.

Крім того, вчений зауважив, що у пострадянських країнах на становлення дематеріалізованих цінних паперів вплинули причини суб'єктивного характеру. Так, на широке поширення бездокументарних цінних паперів вплинув процес приватизації, який супроводжувався випуском в обіг великої кількості акцій, а їх існування у паперовій формі створювало додаткові труднощі для емітентів [8, 9].

До цих причин можна додати юридичні, до яких відноситься закріплення у законодавстві різних країн існування дематеріалізованих цінних паперів та правової регламентації укладання з ними різноманітних правочинів, що забезпечуватимуть їх обіг. Також, істотною

причиною активації процесу дематеріалізації цінних паперів є інвестиційна, оскільки залучення нових обсягів капіталу до економіки країни є істотною функцією цінних паперів та найбільш ефективно саме завдяки існуванню цінних паперів у бездокументарній формі, оскільки спрощує укладення правочинів між учасниками фондового ринку.

Тобто, враховуючи трансформаційні зміни способів передачі інформації, поширення технологічних засобів, можливість зменшення витрат грошових та трудових ресурсів на здійснення та обслуговування обігу дематеріалізованих цінних паперів дозволили віднайти більш принагідні форми існування цінних паперів, чим і стали бездокументарні цінні папери.

Помітним є те, що в праві багатьох держав використовується термін «дематеріалізація» цінних паперів. Виходячи з наведеного історичного аналізу, можна зробити висновок, що цей термін прирівнюється до зміни об'єктивної форми цінних паперів з окремих документів, в яких втілено майнові права на відповідні блага, на обліковий запис в спеціальних масових реєстрах. Таким чином, на нашу думку, термін «дематеріалізація» не означає зникнення матеріальної форми цінних паперів, а лише її перевтілення. Цей термін є умовним та покликаним підкреслити відсутність необхідності посвідчення майнових прав окремим паперовим документом, натомість, надаючи можливість звернення до професійних реєстраторів для підтвердження прав з цінних паперів.

Необхідно звернути увагу, що відповідно до вітчизняного законодавства дематеріалізацією цінних паперів визнається комплекс дій з переведення випуску іменних цінних паперів із документарної форми існування у бездокументарну форму існування (згідно з Положенням про порядок дематеріалізації іменних цінних паперів,

затвердженого рішенням НКЦПФР 30.05.2013 № 932, втратило чинність) [9]. Аналогічне визначення зустрічається у Положенні про порядок переведення випуску іменних акцій документарної форми існування у бездокументарну форму існування, затвердженого рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 30.06.2000 N 98 (втратило чинність) [10], відповідно до пункту 1.4 розділу 1 якого дематеріалізацією випуску акцій визнається комплекс дій з переведення випуску акцій у бездокументарну форму. Крім того, відповідно до положень частин 1, 2 статті 4 ЗУ «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» цінні папери, обіг яких дозволено на території України, і цінні папери, на які поширюється дія законів України, можуть випускатися в документарній та бездокументарній формах. Форма випуску цінних паперів визначається за рішенням емітента про випуск цінних паперів, затверджується Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку при реєстрації випуску та є підставою для взяття цих цінних паперів на обслуговування Національною депозитарною системою як іменних цінних паперів у документарній формі, цінних паперів на пред'явника у документарній формі або цінних паперів у бездокументарній формі, іменна ідентифікація власників яких здійснюється на підставі облікового реєстру рахунків власників у зберігача [11].

Тобто, дематеріалізацією визнається певний процес, що має своєю метою заміну паперового носія прав, інкорпорованих у цінних паперах, на електронний запис у відповідних рахунках цінних паперів [1, с. 14], який складається з активних дій суб'єктів, серед яких емітенти цінних паперів, їх власники, зберігачі та депозитарії, суб'єкти владних повноважень, до

компетенції належить реєстрація випуску таких цінних паперів.

Крім того, доречно звернути увагу, що в законодавстві України зустрічається інший термін – «знерухомлення» цінних паперів, під яким визнано переведення цінних паперів, випущених у документарній формі, у бездокументарну форму шляхом депонування сертифікатів у сховищах зберігача цінних паперів та/або депозитарію з метою забезпечення подальшого їх обігу у вигляді облікових записів на рахунках зберігача цінних паперів та/або депозитарію (ЗУ «Про Національну депозитарну систему та особливості обігу цінних паперів в Україні»). Депонуванням визнається передача власником належних йому цінних паперів зберігачу або передача цінних паперів від зберігача до депозитарію, або передача емітентом глобального сертифікату власного випуску цінних паперів до депозитарію для здійснення депозитарної діяльності [12]. Так, цінні папери, випущені в документарній формі, можуть бути переведені у бездокументарну форму та зберігатися на електронних носіях внаслідок їх знерухомлення.

Вбачається, що терміни «дематеріалізація» та «знерухомлення» відповідно до чинного законодавства є тотожними за своїм смисловим навантаженням. Так, ними визнається певна сукупність дій, кінцевою метою яких є зміна форми існування паперових цінних паперів на бездокументарну шляхом залучення професійних учасників депозитарної системи, на яких покладаються функції забезпечення їх існування у депозитарній системі та функціонування як повноцінного фінансового інструменту. З урахуванням викладеного, вбачається доцільним використання терміну «дематеріалізація» як більш уніфікованого та визнаного законодавством зарубіжних країн. Крім того,

можна виокремити наступні ознаки дематеріалізації цінних паперів:

1) це – процес, який проявляється у поступовій заміні вже існуючих паперових цінних паперів на облікові записи;

2) цей процес розпочався ще до виникнення електронно-облікових технічних засобів, але знайшов найбільше поширення саме завдяки цим засобам;

3) в результаті дематеріалізації цінних паперів їх форма не втрачає ознак матеріальності, але змінюється – з матеріальної форми окремого паперу відбувається перетворення на обліковий запис в книгах, електронних системах депозитарію (будь-яких інших матеріальних носіях встановленого законом зразка).

Виокремлення даної ознаки, як зміна форми матеріального носія інкорпорованих у цінних паперах прав обумовив досвід зарубіжних країн. Так, у Франції векселі в паперовій формі використовують тільки на стадії їх видачі, надалі ж використовуються LCR (letter de change-releve) – переказні векселі на магнітному носіїві, які є водночас дематеріалізованим засобом платежу та інструментом мобілізації коштів для підприємств, а також BOR (billet a ordre-releve) – прості векселі, запроваджені як форми векселя на магнітному носіїві ще у 1973 році [13, с. 105]. У Німеччині також має місце «проміжний стан» переходу повністю до електронного обігу цінних паперів. Тобто, облік цінних паперів здійснюється у комп'ютерних системах і їх перехід із рук у руки вже зник, але акціонери мають право вимагати від емітента видачі «паперової акції». Дематеріалізовані цінні папери у Польщі існують у двох формах – електронного цінного паперу, де носієм для втілених майнових прав є електронний документ, скріплений електронним підписом, та електронних записів на рахунках, де функцію легітимації виконує депозитарне свідоцтво [14, с. 171-172].

Тобто, бездокументарні цінні папери у різних країнах існують не лише виключно як облікові записи, як визначено українським законодавством, але й на інших носіях, при яких має місце заміна безпосередньо паперового носія на непаперовий носій – електронний документ, електронний запис, магнітний носій тощо. Тим самим убачається, що такі цінні папери можна розглядати у двох значеннях:

1) у вузькому значенні: бездокументарні цінні папери існують виключно у вигляді облікових записів, як в Україні, або

2) у широкому значенні: бездокументарна форма цінних паперів розуміється як заміна паперового носія на будь-який інший носій, який здатний зберігати інформацію про майнові права, передавати її.

Останній підхід дозволяє існувати у бездокументарній формі і тим цінним паперам, які з точки зору українського законодавства не можуть існувати у такій формі взагалі, наприклад векселі або ордерні цінні папери. Однак потрібно враховувати, що на сьогоднішній день у світі відбувається повна комп'ютеризація та електронний світ стає частиною буденного життя кожної людини. Це також впливає і на цінні папери, як частину фінансового ринку, тому цілком можлива перспектива дематеріалізації усіх цінних паперів.

1. Цінні папери, які пройшли процес дематеріалізації, виконують таку саму функцію посвідчення майнових прав на відповідні блага, як і паперові цінні папери, та отримали назву бездокументарних цінних паперів.

2. В процесі дематеріалізації беруть участь професійні учасники фондового ринку, які беруть на себе відповідальність за достовірність облікових записів, в яких втілено бездокументарні цінні папери.

3. Дематеріалізація відбувається з метою прискорення обігу цінних паперів на

фондовому ринку, тому їй притаманна масовість.

Виходячи з цього, вбачається доцільним запропонувати наступне визначення терміну «дематеріалізація» у відносинах на фондовому ринку: дематеріалізацією цінних паперів є процес зміни об'єктивної форми втілення майнових прав, посвідчених цінними паперами, з окремих паперових носіїв на масові реєстри, що ведуться професійними суб'єктами фондового ринку та виконують однакову функцію посвідчення майнових прав на відповідні блага.

Висновок. Втілення цінних паперів у формі паперових бланків є фактором їх історичного становлення, адже на час їх виникнення папір був значним досягненням тогочасного технічного розвитку. Завдяки наявності паперового сертифікату на них було поширено правовий режим речей, завдяки якому останні перебували у цивільному обороті як достатньо зрозумілі та звичні для учасників правовідносин об'єкти – речі. Процес дематеріалізації цінних паперів змінив форму носія майнових прав, інкорпорованих у них. Бездокументарні цінні папери стали новою «сходинкою» у процесі еволюції торговельних відносин від реального товарообміну - до об'єктивації майнових благ у фінансових інструментах, які представлені як облікові записи щодо майнових прав з цінних паперів у інформаційному просторі. Однак, застосування електронної форми цінних паперів необхідно визнати логічним продовженням еволюціонування цінного паперу як фінансового інструменту.

Література:

1. Саванець Л. М. Перехід прав за бездокументарними цінними паперами : цивільно – правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Саванець Людмила Михайлівна. – Львів, 2013. – 207 с.

2. Габов А. В. Ценные бумаги: Вопросы теории и правового регулирования рынка. – М. : Статут, 2011. – 1104 с.

3. Дзьобань О. П. Філософія інформаційних комунікацій. Монографія. Харків: Майдан, 2012. 224 с.

4. Шевченко Г. Н. Право на бездокументарну цінну бумагу / Г. Н. Шевченко // *Бизнес, Менеджмент и Право*. Ежеквартальный научно-практический экономико-правовой журнал. – 2006. – № 2 (12). С. 30 – 34.

5. Інформаційна довідка щодо розвитку фондового ринку України протягом січня-грудня 2016 року [Електронний ресурс]. – URL: <http://nssmc.gov.ua/fund/analytics> (дата звернення: 24.11.2017).

6. Буквич А. В. Матеріально-правове та колізійно-правове регулювання обігу цінних паперів у міжнародному приватному праві: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Буквич Анна Володимирівна. – К., 2012. – 223 с.

7. Тверитин Е. С. Бездокументарные ценные бумаги в российском праве как пример соотношения континентальной и англо – саксонской правовой системы. Электронное научное издание «Труды МЭЛИ»: электронный журнал». [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.pandia.ru/text/77/366/33942.php> (дата звернення: 24.11.2017).

8. Бутенко А. А. Бездокументарные ценные бумаги как объекты гражданских прав [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / А. А. Бутенко. – Волгоград, 2000. – 20 с.

9. Положення про порядок дематеріалізації іменних цінних паперів: Рішення НКЦПФР 30.05.2013 № 932. [Електронний ресурс]. – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1039-13> (дата звернення: 24.11.2017).

10. Положення про порядок переведення випуску іменних акцій документарної форми існування у бездокументарну форму існування : Рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 30.06.2000 № 98. – [[Електронний ресурс]. – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0706-00> (дата звернення: 24.11.2017).

11. Щодо порядку застосування статей 4, 7 Закону України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу

цінних паперів в Україні» та пункту 2.4 розділу 2 Положення про порядок переведення випуску іменних акцій документарної форми існування у бездокументарну форму існування [Електронний ресурс]. – URL: http://www.ausd.com.ua/content/doc/zakonodavstvo/komisia/roziasnennia_11.pdf (дата звернення: 24.11.2017).

12. Гудзь О.Є. Корпоративне управління: понятійно-термінологічний словник [Електронний ресурс]. – URL: http://www.dut.edu.ua/uploads/l_679_92054297.pdf.

13. Мошенський С. З. Вексель. Базові концепції / С. З. Мошенський. – К. ; Рівне: Планета-Друк, 2007. – 1204 с.

14. Вавженчук С. Я. Бездокументарна концепція цінного паперу: антиномії праворозуміння / С. Я. Вавженчук // *Вісник господарського судочинства*. – 2012. – № 6. – С. 170 – 175.

References:

1. Savanecj L. M. Perehid prav za bezdokumentranymy cinnymy paperamy : cyviljno – pravovyj aspekt: dys. ... kand. juryd. nauk : 12.00.03 / Savanecj Ljudmyla Mykhajlivna. Ljviv, 2013. 207 s.

2. Ghabov A. V. Cennnye bumaghy: Voprosy teoryy u pravovogho reghulyrovanyja rynka. M. : Statut, 2011. 1104 s.

3. Dzjobanj O. P. Filosofija informacijnykh komunikacij. Monoghrafija. Kharkiv: Majdan, 2012. 224 s.

4. Shevchenko Gh. N. Pravo na bezdokumentarnuju cennuju bumaghu / Gh. N. Shevchenko // *Byznes, Menedzhment y Pravo*. Ezhekvartalnjy nauchno-praktycheskyj ekonomyko-pravovoj zhurnal. 2006. 2 (12). S. 30 – 34.

5. Informacijna dovidka shhodo rozvytku fondovogho rynku Ukrajinu protjaghom sichnja-ghrudnja 2016 roku [Elektronnyj resurs]. URL: <http://nssmc.gov.ua/fund/analytics> (data zvernennja: 24.11.2017).

6. Bukvych A. V. Materialjno-pravove ta kolizijno-pravove reghuljuvannja obighu cinnnykh paperiv u mizhnarodnomu pryvatnomu pravi: dys. ... kand. juryd. nauk : 12.00.03 / Bukvych Anna Volodymyrivna. Kyjiv, 2012. 223 s.

7. Tverytyn E. S. Bezdokumentarnye cennnye bumaghy v rossyjskom prave kak prymer sootnoshenija kontynentalnoj y anghlo – saksonskoj

pravovoj systemy. Elektronnoe nauchnoe yzdanye «Trudy MЭLY» : elektronnyj zhurnal». [Elektronnyj resurs]. URL: <http://www.pandia.ru/text/77/366/33942.php> (data zvernennja: 24.11.2017).

8. Butenko A. A. Bezdokumentarnye cennye bumaghy kak obьekty ghrzhdansjkykh prav [Tekst] : avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk : 12.00.03 / A. A. Butenko. Volgograd, 2000. 20 s.

9. Polozhennja pro porjadok dematerializaciji imennykh cinnnykh paperiv: Rishennja NKSPFR 30.05.2013 # 932. [Elektronnyj resurs]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1039-13> (data zvernennja: 24.11.2017).

10. Polozhennja pro porjadok perevedennja vypusku imennykh akcij dokumentarnoji formy isnuvannja u bezdokumentarnu formu isnuvannja : Rishennja Derzhavnoji komisiji z cinnnykh paperiv ta fondovogho rynku vid 30.06.2000 # 98. – [[Elektronnyj resurs]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0706-00> (data zvernennja: 24.11.2017).

11. Shhodo porjadku zastosuvannja statej 4, 7 Zakonu Ukrajinjy «Pro Nacionaljnu depozytarnu systemu ta osoblyvosti elektronnogho obighu cinnnykh paperiv v Ukrajinі» ta punktu 2.4 rozdilju 2 Polozhennja pro porjadok perevedennja vypusku imennykh akcij dokumentarnoji formy isnuvannja u bezdokumentarnu formu isnuvannja [Elektronnyj resurs]. URL: http://www.ausd.com.ua/content/doc/zakonodavstvo/komisia/roziasnennia_11.pdf (data zvernennja: 24.11.2017).

12. Ghudzj O. Je. Korporatyvne upravlinnja: ponjatjno-terminologhichnyj slovnyk [Elektronnyj resurs]. URL: http://www.dut.edu.ua/uploads/l_679_92054297.pdf (data zvernennja: 24.11.2017).

13. Moshensjkyj S. Z. Vekselj. Bazovi koncepciji / S. Z. Moshensjkyj. K. ; Rivne: Planeta-Druk, 2007. 1204 s.

14. Vavzhenchuk S. Ja. Bezdokumentarna koncepcija cinnogho paperu: antynomiji pravorozuminnja / S. Ja. Vavzhenchuk // Visnyk ghospodarsjkogho sudochynstva. 2012. # 6. S. 170 – 175.

Трофименко Д. С. Дематериализация как процесс изменения формы существования ценных бумаг. – Статья.

Современность выдвигает качественно новые условия существования и функционирования ценных бумаг, которые на фондовых рынках большинства стран находятся в бездокументарной форме как дематериализованные ценные бумаги, существующие в виде учетных записей в системе депозитарного учета ценных бумаг. При этом, процесс дематериализации не означает потерю носителя имущественных прав, инкорпорированных в ценных бумагах, а является процессом, который обусловил его трансформацию в соответствии с потребностями современного времени.

Ключевые слова: бездокументарные ценные бумаги, дематериализация, перевод ценных бумаг из документарной формы существования в бездокументарную форму

Trofimenko D. S. Dematerialization as a process of changing the form of existence of securities. – Article.

Modernity puts forward qualitatively new conditions for the existence and functioning of securities, which in the stock markets of most countries are in non-documentary form as dematerialized securities existing in the form of accounts in the system of depository accounting of securities. However, the process of dematerialization does not mean the loss of the holder of property rights incorporated in the securities, but is a process that determined its transformation in accordance with the needs of modern times.

Key words: non-documentary securities, dematerialization, transfer of securities from a documentary form of existence to a non-documentary form.

Авторська довідка:

Трофименко Дар'я Сергійвна - здобувач кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Стаття надійшла до редакції 04.12.2017 р.

Рецензент: д.ю.н., доцент М.М. Клемпарський.